

Ekologické formy zemědělství v Krkonoších: krajina, ekoturismus, udržitelnost

Environmental-friendly farming in the Giant Mountains: landscape, ecotourism, sustainability

Pavel Klapka¹, Eva Klapková² & Stanislav Martinát³

¹ Geografický ústav PřF MU, Kotlářská 2, 611 37 Brno, p.klapka@mail.muni.cz

² Rozmarýnová 447, 541 02 Trutnov, sinkanzen@centrum.cz

³ Ústav geoniky AV ČR, pobočka Brno, Drobného 28, 602 00 Brno, martinat@geonika.cz

Príspevek se zabývá ekologickými formami zemědělského hospodaření a navazujícími aktivitami v cestovním ruchu ve vztahu ke krajině a její ochraně. Na základě dotazníkového šetření byly tyto aktivity lokalizovány a analyzován jejich potenciál v oblasti udržitelného cestovního ruchu v Krkonoších.

Our contribution is focused on ecological forms of agriculture and related tourism activities. Their relation to landscape conservation has been pursued as well. On the basis of the questionnaire survey these activities have been localized and their potential in the sustainable tourism of the Giant Mts. (Krkonoše in Czech) has been analysed.

Klíčová slova: ekologicky šetrné zemědělství, ekoturismus, ochrana krajiny, regionální rozvoj, udržitelnost

Keywords: environmental-friendly farming, ecotourism, landscape conservation, regional development, sustainability

ÚVOD

Pravděpodobně nejvážnějším problémem Krkonoš současné doby je extrémní zatížení životního prostředí cestovním ruchem. Jeho vlivy na krajinu jsou převážně negativní. Úkolem zainteresovaných institucí a subjektů by tedy mělo být hledání a podpora environmentálně šetrnějších forem antropického využití území biosférické rezervace tak, aby byl dosažen soulad mezi ochranou přírody a krajiny a jejím využíváním pro potřeby člověka. Horská a podhorská území, zvláště ta chráněná, by měla být v těchto souvislostech využívána multifunkčně, kdy by lidské aktivity minimálně neměly narušovat stabilitu krajinných ekosystémů a ráz krajiny, spíše by však aktivně měly přispívat k ochraně přírodních zdrojů.

Jednou z lidských činností, které mohou tuto podmínku v určitých typech krajiny splňovat, je horské zemědělství. Jeho role a postavení se však oproti období socialismu změnilo. Farmáři začínají hospodařit ve ztížených přírodních podmínkách extenzivním a šetrným způsobem, k čemuž jsou přímo nuceni nejen zákonnými normami, ale nepřímou i různými dotačními tituly, na které by jinak neměli nárok. Zároveň se pokouší hledat další zdroje příjmů, v případě Krkonoš především v oblasti cestovního ruchu. Jedním z udržitelných přístupů, který dodržuje jak principy ochrany

přírody a krajiny, tak umožňuje ekonomický rozvoj oblastí, je tedy podpora tzv. zelené turistiky, agroturistiky či ekoturistiky (v konkrétním případě Krkonoš lze tyto pojmy ztotožnit – cf. TYLER & DANGERFIELD 1999, dále tedy budeme používat termín „ekoturistika“ či „ekoturismus“), což je v souladu s cíli stanovenými pro biosférické rezervace.

Cílem našeho příspěvku je na základě provedeného dotazníkového průzkumu analyzovat a zhodnotit úroveň ekologických forem hospodaření v Krkonoších a jejich vztah k cestovnímu ruchu. Dílčím cílem je naznačení trendů, jimiž by se výše uvedené aktivity v podmínkách biosférické rezervace měly ubírat. Nedílnou součástí je hodnocení prostorové distribuce těchto jevů.

Ekologické zemědělství lze definovat jako extenzivní hospodaření bez využívání chemických prostředků, umělých hnojiv, s šetrným přístupem k chovu hospodářských zvířat a k využívání krajiny (MORGAN & MURDOCH 2000, ROBINSON 2004, BROŽOVÁ 2005). Problematice eko- či agroturistiky se věnují například BUTLER (1998), TYLER & DANGERFIELD (1999), FENNEL (2001), kteří definují ekoturistiku jako udržitelný cestovní ruch založený na přírodních atraktivitách, podporující ochranu krajiny, mající vzdělávací funkci a přinášející ekonomické zisky místnímu obyvatelstvu.

Zemědělství v horské a podhorské krajině nelze v žádném případě považovat za primární produkční, v těchto podmínkách musí být řízeno v úzké souvislosti s ochranou přírody a krajiny. Extenzivní chov hospodářských zvířat, maximální snižování rozlohy orných ploch s nárůstem trvalých travních porostů, multifunkční trendy a účast ekologických forem hospodaření lze s jistotou označit za postproduktivní fázi vývoje zemědělského hospodaření (WILSON 2001). Ekonomický význam zemědělství je v těchto oblastech potlačen ve prospěch krajinnotvorných, estetických a kulturních funkcí. Zemědělská činnost by měla respektovat základní funkce ekosystému, toky živin a ostatních látek a nenarušovat jeho stabilitu (agro-ekosystémový přístup – PIERCE 1993). V Krkonoších tento typ zemědělství přispívá jednak k zachování krajinného rázu kulturních krajinných segmentů, jednak k udržení biodiverzity květnatých horských a podhorských luk, které nespásány či nesečeny podlehly by postupné degradaci lučních společenstev a posléze sekundární sukcesi lesních ekosystémů. Jako příklad lze uvést oblast Rýchorského dvora ve východních Krkonoších.

Vztah mezi cestovním ruchem a krajinou je v horských oblastech poměrně komplikovaný. Cestovní ruch je zde naprosto závislý na přírodních atraktivitách, nicméně mnohé rekreační činnosti přímo ohrožují další existenci těchto atraktivit. Cestovní ruch je tedy v současné době v Krkonoších spíše zdrojem environmentálních problémů. Z těchto důvodů by měly být vyvíjeny snahy, aby byl turismus v Krkonoších provozován podle principů udržitelnosti. Udržitelný cestovní ruch by měl zajistit takové využívání ekosystémů, které nenaruší jejich přirozenou obnovu, bude udržovat biodiverzitu, uvědomovat si estetické kvality krajiny a v neposlední řadě neopomíjet potřeby místního obyvatelstva. Jednou z možností, jak těchto cílů dosáhnout, je právě ekoturistika. Je však nutné si uvědomit, že se tento termín automaticky nerovná udržitelnému cestovnímu ruchu a že i jiné formy rekreace mohou být provozovány udržitelným způsobem. Ekoturistiku je tedy třeba chápat jako doplňkovou aktivitu k masovějším formám rekreace, nicméně i „tvrdý“ cestovní ruch může adaptovat některé principy ekoturistiky, zvláště v chráněných územích jako jsou Krkonoše.

Sledujeme-li obecně vztah ekologických forem zemědělství a cestovního ruchu v chráněném území, můžeme konstatovat, že je oboustranně výhodný. Zemědělským subjektům přinášejí aktivity v cestovním ruchu alternativní zdroje příjmů, jež jsou pro zdejší zemědělské podnikání nezbytným předpokladem pro zachování tohoto typu lidské činnosti ve ztížených podmínkách horské krajiny. Nedílnou součástí těchto činností je přímý prodej vlastních zemědělských výrobků, jež jsou pro konečného spotřebitele zárukou kvality i regionálního původu, přičemž cena nemusí hrát primární roli (HINRICHS 2000, GUTHMAN 2002). Přímý prodej bioproduktů se může nesporně také stát jistým druhem turistické atraktivity, nutí zemědělce k tržnímu chování a k dalšímu rozšiřování nabídky služeb, což může podpořit zachování životaschopnosti zemědělských činností v případě změn v dotačním systému, s nimiž je třeba v blízké budoucnosti v souvislosti s reformou Společné zemědělské politiky EU (CAP) počítat. Trend alternativních činností farmářů bychom měli spatřovat v souvislostech se zapojováním zemědělství do širšího rámce regionálního rozvoje území.

Také cestovní ruch může ze spojení s ekologickými formami zemědělství profitovat. Ekoturistické aktivity jsou pro klienty atraktivní, relativně nové a módní, zcela určitě pak „jiné“, což jim poskytuje jistou konkurenční výhodu. V případě Krkonoš se jedná především o projížďky na koních a možnost nákupu zemědělských produktů. Zatím nejsou až na výjimky rozšířeny aktivity jako pobyty spojené se zemědělskými pracemi, jak tomu je v zemích západní Evropy, ale i v Polsku.

METODIKA

Výzkum byl koncipován jako analýza environmentálně šetrných forem zemědělství a navazujících aktivit v oblasti Krkonoš. Území vlastní Biosférické rezervace Krkonoše bylo pro účely dotazníkového šetření rozšířeno i o malé oblasti v jejím těsném sousedství (okolí Rudniku, Sklenařice), kde byly zjištěny eko-farmářské aktivity a kde je ještě možné předpokládat potenciální využití pro cestovní ruch. Cílovou skupinou průzkumu byli farmáři hospodařící ekologicky šetrným způsobem, a to jednak registrovaní ekologičtí zemědělci (podle KEZ, o. p. s. – www.kez.cz), jednak zemědělci, jejichž farmaření vykazuje charakteristiky přírodě šetrného hospodaření.

Terénní průzkum byl proveden v zimních a jarních měsících 2004–2005 v rámci zpracovávání diplomové práce E. KLAPKOVÉ (2005). Soubor respondentů nebyl rozsáhlý, zvolena byla proto metoda dotazníku vyplňovaného tazatelem. Kvalita takto získaných dat je všeobecně považována za vyšší. Respondenty byli majitelé farem. Dotazník se sestával ze dvou hlavních částí. První byla zaměřena na oblast cestovního ruchu (13 otázek) a zjišťovala základní údaje týkající se nabízených služeb, počtu lůžek, průměrné ceny za ubytování či vytiženosti kapacit. Druhá část pak byla věnována zemědělství (17 otázek) a zaměřovala se na základní zemědělské charakteristiky farem (rozloha, vlastnictví, počet zaměstnanců apod.) a jejich zaměření. Součástí dotazníku byly rovněž identifikační údaje jednotlivých respondentů (6 otázek) a dotazy týkající se právě propojení zemědělství a cestovního ruchu, případně certifikace služeb a záměrů podnikatelů do budoucna (8 otázek).

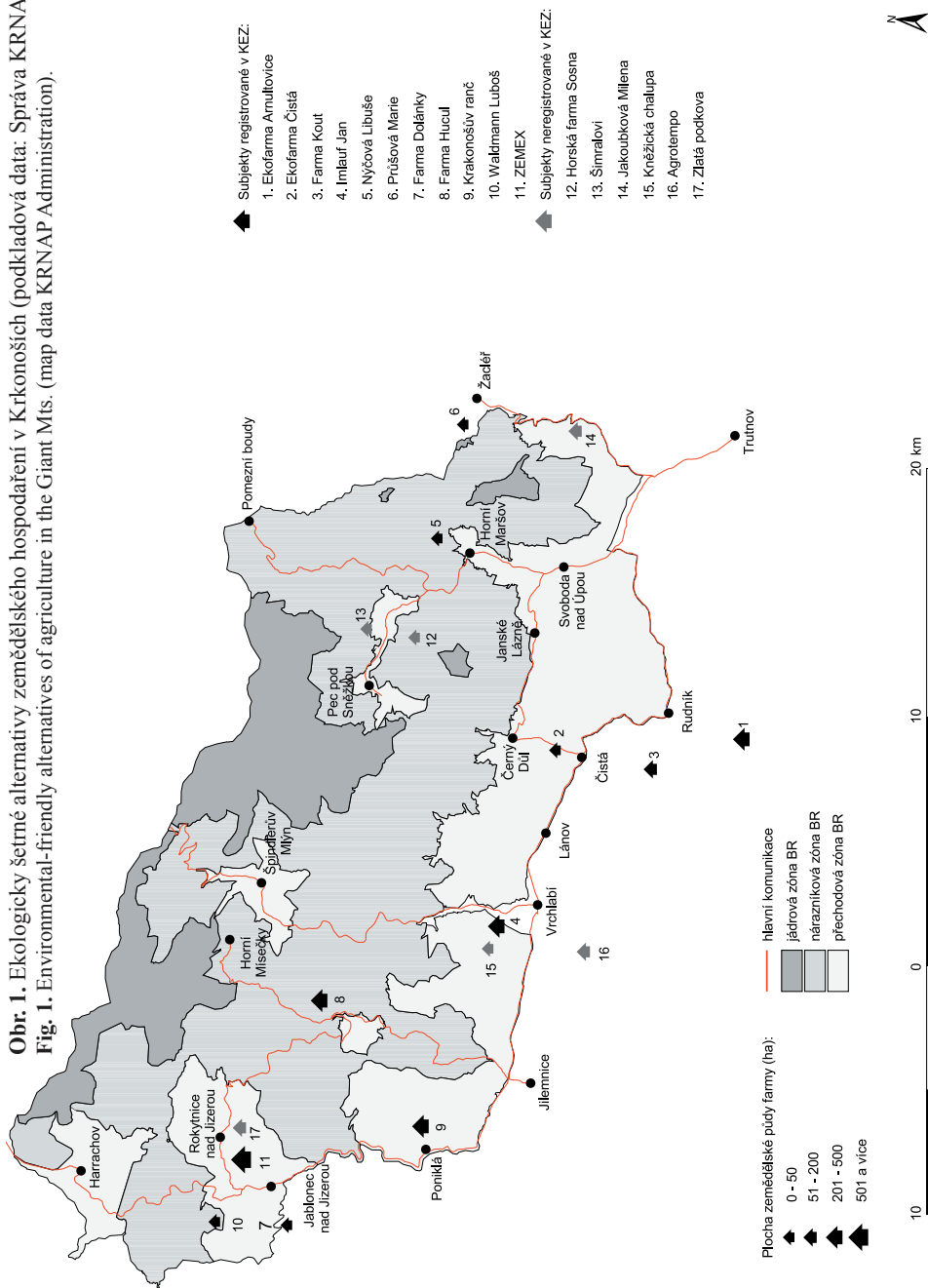
Dotazník zjišťoval jednak „tvrdá“ data o zemědělských a turistických aktivitách respondentů a jednak jejich postoje. Dotazník obsahoval jak otázky otevřené, zjišťující především právě názory, tak uzavřené otázky, požadující konkrétní údaje. Uzavřené otázky byly buď dichotomické, nebo s více možnými variantami odpovědi. Výsledky dotazníku jsou pro lepší orientaci rozčleněny do tří tématických skupin: první se věnuje oblasti zemědělství, druhá cestovnímu ruchu a třetí rozvojovému rámci aktivit respondentů.

VÝSLEDKY

Dotazníkem bylo osloveno celkem 17 podnikatelských subjektů hospodařících v Biosférické rezervaci Krkonoše a jejím těsném sousedství environmentálně šetrným způsobem. Do systému registrovaných ekologických zemědělců bylo zapojeno 65 % subjektů (11 farem), zbylé byly do šetření zařazeny jako farmy hospodařící přírodě šetrným způsobem, avšak neregistrované (Obr. 1.). Sledované farmy mají celkovou rozlohu 2752 hektarů zemědělské půdy. Sledujeme-li věkovou strukturu respondentů (majitelů farem), zjišťujeme, že nejmladšímu bylo 37 a nejstaršímu 64 let. Zjištěný vysoký průměrný věk byl téměř 49 let. Více než 70 % respondentů podnikalo v zemědělství jako fyzické osoby (samostatně hospodařící rolníci), zbytek farem fungoval jako obchodní společnosti právnických osob (2 s. r. o., 1 v. o. s., 1 družstvo a 1 sdružení). Lze konstatovat, že farmy obhospodařované společnostmi právnických osob měly mnohem vyšší výměry zemědělské půdy, lze je tedy označit za ekonomicky více stabilní.

Co se týče vzdělanosti, všichni dotazovaní dosáhli minimálně středoškolského vzdělání (29 % uvádělo vzdělání vysokoškolské). Údaj o zemědělství jako své hlavní výdělečné činnosti pozitivně zodpovědělo 65 % dotazovaných (absolutně 11), 5 z nich uvádělo jako hlavní zdroj příjmů cestovní

Obr. 1. Ekologicky šetrné alternativy zemědělského hospodaření v Krkonoších (podkladová data: Správa KRNAP).
Fig. 1. Environmental-friendly alternatives of agriculture in the Giant Mts. (map data KRNAP Administration).

ruh (29 %), jeden z respondentů uvedl, že se zemědělství věnuje pouze jako koníčku. Koncepti nutné diverzifikace příjmů farem valná většina podniků (82 %) odpovídala, pouze 3 farmy provozovaly jen zemědělské činnosti bez dalších navazujících aktivit. Vyrovnané příjmy z obou aktivit byly zjištěny v 1 případě.

EKOLOGICKÉ FORMY ZEMĚDĚLSTVÍ

Průměrná velikost zemědělské farmy byla vypočtena na 172 hektarů zemědělské půdy. Na jednu stranu se objevila farma nedisponující zemědělskou půdou (chovající pouze koně za účelem projížděk; Kněžická chalupa v Kněžicích), na druhou stranu i velké farmy se 710 hektary (Zemex, s. r. o. Rokytnice nad Jizerou) či se 480 hektary zemědělských ploch (Krakonošův ranč, hospodářské družstvo Poniklá). Osm farem hospodařilo na plochách do 50 ha, můžeme je tak označit za farmy rodinného typu. Obě největší zmíněné farmy byly také nejvýznamnějšími zaměstnavateli – v každé z nich pracovalo 30 zaměstnanců. Průměrně na farmě pracovalo 6 zaměstnanců s tím, že většinou šlo o rodinné příslušníky (s výjimkou uvedených dvou největších subjektů, kde šlo výhradně o zaměstnance). Je nutno podotknout, že zaměstnanost na sledovaných farmách vykazovala sezónní výkyvy s letními maximy v období intenzivních zemědělských prací. Polovina farem hospodařila na pronajaté půdě, vlastní půdu vykazovaly pouze menší farmy, vždy šlo však o menší podíl obhospodařovaných pozemků.

Většina sledovaných farem se ze zemědělského hlediska zaměřovala na extenzivní chov skotu na maso pastevním způsobem. V tomto ohledu byli nejvýznamnějšími chovateli Krakonošův ranč v Poniklé (460 kusů skotu) a Zemex, s. r. o. Rokytnice nad Jizerou (300 kusů skotu). Na obou jmenovaných farmách se věnovali také chovu krav na produkci mléka (na každé z nich vykazovali okolo 180 krav). Chov koní jsme zaregistrovali na 6 farmách. Prim zde drží Farma Hucul ve Vítkovicích se 70 kusy koní. Chov ovcí byl zjištěn na 2 farmách (s maximem na farmě Luboše Waldmanna v Pasekách nad Jizerou – v létě až 180 ovcí), chov koz na farmě Mileny Jakoubkové na Babí (150 koz), chov drůbeže pouze v omezené míře na Farmě Kout ve Fořtu (50 ks slepic).

Většina sledovaných farem hospodaří na plochách s významnou převahou trvalých travních porostů. Pouze u 18 % (absolutně 3) ze sledovaných subjektů hospodařících na zemědělské půdě bylo zjištěno hospodaření na orné půdě (ve větší míře pouze na Krakonošově ranči, v hospodářském družstvu Poniklá na 200 hektarech orné půdy a na Farmě Kout, v. o. s. ve Fořtu na 111 hektarech). Pěstovali vzhledem k přírodním podmínkám zejména nenáročné plodiny jako žito, oves, špaldu, pohanku, brambory atd. Fořtská Farma Kout, jako jediná hodnocená farma, dokonce vykazuje vysoce nadprůměrný, téměř 73 % stupeň zornění. Pěstování plodin na hodnocených farmách lze označit za méně významné, zpravidla šlo o produkci pro potřebu vlastních hospodářských zvířat. Zdá se, že zemědělské hospodaření farem je relativně stabilizované, neboť všichni respondenti na dotaz o změnách struktury svého hospodaření v posledních letech reagovali záporně.

Co se týče odbytu výrobků dotazovaných farmářů, 10 z nich uvedlo, že prodává své produkty zpracovatelům. Tři respondenti částečně realizovali své tržby za hranicemi ČR (v Maďarsku a Itálii), většinou však šlo o spolupráci s Jatkami ve Vrchlabí, Roudnici nad Labem a Hradci Králové. Mléko je dodáváno zejména do mlékáren v Poděbradech, Jičíně a Hradci Králové. Přímý prodej na farmě zpracovaných produktů jsme zaznamenali ve 3 případech (farma Luboše Waldmanna v Pasekách nad Jizerou, na Horské mléčné farmě Sosna na Vlašských boudách a na farmě Petra Šimrala ve Velké Úpě).

CESTOVNÍ RUCH

Aktivity v cestovním ruchu provozuje 70 % respondentů (v absolutních číslech 12). Ze zbývajících farmářů pouze dva uvažují, že by v cestovním ruchu podnikat začali. Mimo dvou subjektů, které poskytují pouze ubytování, všechny ostatní vykazují více druhů podnikatelských aktivit v cestovním ruchu (ubytování v kombinaci s poskytováním restauračních služeb či provozováním občerstvení nebo „sportoviště“). Jedenáct subjektů poskytuje služby celoročně, jeden respondent uváděl provoz v hlavních sezónách (letní a zimní), ve vedlejších nikoliv.

Většina farmářů činných v oblasti cestovního ruchu se však specializuje na poskytování ubytování. Úhrnem respondenti provozující ubytování disponovali kapacitou 81 pokojů s 252 lůžky. Jde průměrně o 7,4 pokoje s 23 lůžky na jeden subjekt. Maximální ubytovací kapacita byla zjištěna v případě Penzionu Imlauf ve Vrchlabí (14 pokojů se 45 lůžky) a Farmy Zlatá podkova v Rokytnici nad Jizerou (11 pokojů se 43 lůžky). Počet lůžek na pokoji se pohybuje většinou v běžných kategoriích (2–4 lůžka, někdy s možností přistýlky). Ceny ubytování, jako obecného měřítka jeho kvality, se již liší více. Pohybuje se od 120 korun za noc, bez jakýchkoliv dalších služeb, až po ceny přes 500 korun za noc včetně stravování. Průměrná cena ubytování ve zkoumaném vzorku činí asi 300 korun.

Hodnocení obsazenosti podle sezon (jarní, letní, podzimní, zimní) je poněkud složité, protože je třeba počítat s možností nepřesného odhadu respondenty. Přesto lze vysledovat určité tendence, které však nejsou příliš překvapivé. Nejvyšší obsazenost lůžek na farmách zaznamenáváme v zimní sezoně (až ke 100 %), poněkud nižší pak v sezoně letní. Průměrná délka pobytu dosahuje 7 dní. Jarní a podzimní vedlejší sezona pak vykazuje výrazně menší obsazenost lůžek, nejčastěji návštěvníci tráví v ubytovacím zařízení víkend, tzn. maximálně dvě noci. Délka pobytu se v hlavních sezónách neliší podle národnosti klientů.

Analýza zastoupení domácích a zahraničních hostů nám neposkytuje jednoznačné závěry. Tato charakteristika se liší subjekt od subjektu, a to v závislosti na kvalitě ubytovacího zařízení. Nejvyšší podíl zahraničních hostů (80 %) vykazuje hospodářské družstvo Krakonošův ranč v Poniklé (v tomto případě jde však o údaj zkreslený, jelikož toto zařízení poskytuje ubytování převážně zaměstnancům ze Slovenska či Ukrajiny, kteří pracují v místním zemědělském družstvu – nelze tedy mluvit o klientech v souvislosti s cestovním ruchem), nadpoloviční podíl pak ještě Farma Zlatá podkova v Rokytnici nad Jizerou (60 %). Vyrovnané podíly domácích a zahraničních hostů registrujeme v ubytovacím zařízení Luboš Waldmanna v Pasekách nad Jizerou, u ostatních subjektů převažují domácí návštěvníci. Zajímavý je údaj z Farmy Kout, který uvádí 100 % domácích návštěvníků.

Co se týče zemí, odkud turisté do sledovaných ubytovacích zařízení přijíždějí, nejčastěji zmiňovanými jsou Němci, Holanďané a Poláci. Téměř třetina dotazovaných subjektů vykazovala 90 % podíl stálé klientely (Farma Kout Rudník, Krakonošův ranč Poniklá a Libuše Nýčková Horní Maršov), další skupina ubytovacích zařízení udává podíl stálé klientely okolo 60 % (Zemex, s.r.o. Rokytnice nad Jizerou, Luboš Waldmann z Pasek nad Jizerou a Farma Zlatá podkova z Rokytnice nad Jizerou). Zbýlé subjekty registrují méně než třetinu stálé klientely na počtu ubytovaných.

Osm sledovaných subjektů zároveň poskytuje služby ve stravování buď v restauraci nebo formou pultového občerstvení. Čtyři subjekty provozují restaurace s kapacitou okolo 40 míst, které mohou být využívány i neubytovanými návštěvníky. Ostatní subjekty poskytují pouze občerstvení, z větší části pocházející z vlastních zdrojů, s minimální možností sezení. Menší část zkoumaných farem nabízí i další služby v oblasti cestovního ruchu. Dvě farmy nabízejí jízdy na koních, jiné pak sportovní vyžití (bowling, tenis, stolní tenis, horská kola apod.), úschovnu lyží, provozování bazénů, saun či poskytování masáže. Osm subjektů si zároveň aktivně shání své klienty. Všechny tyto subjekty inzerovaly své služby na internetu, pouze jeden subjekt ubytovací služby nabízel přes cestovní kancelář a prostřednictvím svého členství v ECEAT (European Centre for Eco Agro Tourism). Žádný z oslovených respondentů není členem sdružení podnikatelů v cestovním ruchu.

ROZVOJOVÝ RÁMEC

Důležitým aspektem je také stav podnikatelského prostředí, které je vytvářeno státní správou a samosprávou. Vztah podnikatelských subjektů k obcím je z drtivé většiny indiferentní a neočekávají od starostů výraznější pomoc. Dva subjekty uvádějí, že to jsou spíše oni, kdo pomáhají obci, například zimní údržbou cest, péčí o krajinu. Ve dvou případech byly zaznamenány stížnosti jednotlivých obyvatel (čili ne stanovisko obce) na zápach a znečištění. Opět ve dvou případech zazněl požadavek na lepší spolupráci se stavebními úřady a Správou KRNP. Významnou pomocí při podnikání jsou rovněž dotace. Všechny zkoumané subjekty čerpají dotace z fondů Evropské unie i ze státního rozpočtu, nicméně majitelé je nebyli schopni blíže konkretizovat a uváděli, že v systému dotací je orientace velice ztížená.

Dílejší částí předkládaného dotazníku byly otázky ohledně nevyužitých kapacit. Téměř 30 % (5 respondentů) odpovědělo, že jimi disponuje a plánuje jejich využití. Čtyři z nich plánují vybudování ubytovacích kapacit, pouze jeden respondent uvažoval o rekonstrukci kravína. Jeden respondent uvedl, že uvažuje o vybudování pekárny a sýrárny (Farma Kout, v. o. s.). Za všeobecný problém ve využívání potenciálních kapacit lze označit nedostatek finančních prostředků.

Zajímavé byly odpovědi na dotaz ohledně záměrů do budoucna v oblasti cestovního ruchu. Více než polovina respondentů uvedla, že své podnikání do budoucna míní mírně rozvíjet, pouze 2 subjekty (18 % respondentů) plánovaly dynamický rozvoj (Kněžická chalupa Vrchlabí a Farma Zlatá podkova Rokytnice nad Jizerou). Stejný počet dotázaných viděl budoucnost jako setrvalý stav, pouze jeden respondent odpověděl, že plánuje v oblasti cestovního ruchu útlum činnosti (Krakonošův ranč Poniklá) – zde se jednalo o výše zmíněnou ubytovnu pro dojíždějící pracovníky. V oblasti zemědělství se k záměrům do budoucna respondenti nevyjadřovali příliš optimisticky, patrné byly obavy ze zachování hospodaření v území. Pouze 2 subjekty svou budoucnost hodnotily jako útlum činnosti, 8 farmářů označilo svou budoucnost jako setrvalý stav, 2 farmáři jako mírný rozvoj. Dynamický rozvoj svého zemědělského podnikání plánovali 2 farmáři (Farma Zlatá podkova v Rokytnici nad Jizerou a Farma Kout ve Fořtu). Za problematickou oblast lze bezesporu označit vzájemnou spolupráci zemědělců. Ze 17 oslovených pouze 2 uvedli, že vzájemně kooperují, ostatní o takové alternativě neuvažovali.

DISKUSE

V diskusní části se zaměříme na interpretaci výsledků prováděného dotazníkového průzkumu ve vztahu ke krajině, její ochraně, i regionálnímu rozvoji území. Nejprve je třeba konstatovat, že oproti roku 2002, kdy bylo identifikováno 7 farem provozujících ekologické hospodářství na přibližně 1680 ha zemědělské půdy (KLAPKA 2003), se během tří let počet farem zvýšil na 17 a rozloha jejich pozemků o 53 % (na přibližně 2570 ha). Farmy jsou většinou lokalizovány v nadmořských výškách od 400 do 800 m, nejvýše je položena Horská mléčná farma Sosna na Vlašských boudách ve výšce přes 1000 m n. m. Pět farem je rozloženo v těsné blízkosti hranic biosférické rezervace po celém jejím jižním obvodu. Šest farem nalezneme v přechodové zóně biosférické rezervace. Stejný počet ekologicky šetrných farem jsme zaznamenali v nárazníkové zóně biosférické rezervace, které hospodařily úhrnem na 582 ha zemědělské půdy. Patrná je velikostní diference mezi farmami umístěnými v nárazníkové a přechodové zóně biosférické rezervace, kdy farmy situované v prvně jmenované disponují podstatně nižšími výměrami (Obr. 1.). Toto zjištění jednak odpovídá pravidlům stanoveným pro lidskou činnost podle zonace biosférické rezervace, jednak je v souladu se zastoupením ekosystémů vhodných pro pastvu, tedy lučin.

Zaměříme se nyní na sociální dimenzi ekologických forem zemědělství v horských oblastech. Jak již bylo výše uvedeno, průměrný věk majitelů farem je 49 let. To odpovídá trendům v českém

zemědělství, kdy se v zemědělských aktivitách angažují vyšší věkové skupiny a hrozí, že v příštích letech nastane problematická situace se zachováním zemědělského hospodaření na jednotlivých farmách. Tato nevýhoda je částečně saturována zaměřením farem na poskytování služeb v cestovním ruchu, což lze označit za vysoce výdělečnou činnost lákovou i pro mladší generaci, pro kterou zaměstnání v zemědělství není příliš atraktivní.

Z hlediska stability a zachování hospodaření zemědělských farem ve znevýhodněných podmínkách se považuje za nutné, aby jejich příjmy pocházely z více zdrojů. Příjmy z cestovního ruchu se v Krkonoších jeví jako ideální doplněk zemědělského podnikání. Zvláště pozitivní efekt aktivit farem v cestovním ruchu je možno nalézt v zimní sezoně, kdy zemědělské práce utichají a naopak lůžkové kapacity jsou nevytíženéjší. Dochází tak k rozložení příjmů do celého roku a tento způsob umožňuje lépe čelit sezónním výkyvům v zaměstnanosti. Zvyšování příjmů pak poskytuje farmářům prostředky pro další investice ve všech oblastech podnikání, což se pozitivně odráží na ekonomické a sociální úrovni místního obyvatelstva.

Pozitivní efekt vztahu zemědělství a cestovního ruchu je nejmarkantnější v případě Farmy Kout ve Fořtu či hospodářství L. Waldmanna v Pasekách nad Jizerou, kde jsou podíly obou ekonomických aktivit vyvážené. V případě ekoturismu však existuje nebezpečí, že se za tuto nálepku schová i subjekt, který definici ekoturismu nenaplnuje a pouze se snaží získat konkurenční výhodu (TYLER & DANGERFIELD 1999). Ubytování, které poskytují podnikatelé v zemědělství na území Biosférické rezervace Krkonoše, je zpravidla rodinného typu, což je v souladu s principy udržitelného rozvoje horských území, neboť tento typ ubytování je méně náročný na zábor ploch, produkci komunálních odpadů a tedy šetrnější pro křehkou krajinu Krkonoš.

Hodnotíme-li vliv hospodaření farem na krajinu, musíme si nejprve uvědomit jejich geografickou polohu například ve vztahu k vegetačním stupňům, charakteru lučních společenstev, na kterých se hospodaří, či k zónaci biosférické rezervace. Nejpříznivěji se pro krajinu a její údržbu z těchto důvodů jeví hospodaření Horské mléčné farmy Sosna na Vlašských boudách či Farmy Hucul pod Janovou horou. V nižších polohách, které se vyznačují menším sklonem svahu, nižším stupněm zamokření apod., převažuje chov skotu. Nejvhodnější pro vyšší polohy druhově pestrých, často podmáčených, horských lučních enkláv je pastva ovcí, které nejsou vybíravé, jsou lehčí než skot a proto nedochází k destrukci vegetačního krytu (KRAHULEC & PÁTKOVÁ 1997).

Tento typ aktivity zatím sledovaní farmáři neprovozují. Ve vyšších partiích Krkonoš, a to i v jádrové zóně biosférické rezervace, jsou za podpory Správy KRMAP v letní sezoně umístěna stáda zemědělců z území mimo oblast Krkonoš, kteří pasou ovce na Klínových Boudách, Lahrových boudách, Předních a Zadních Rennerovkách či v Modrém dole. Krajinotvorný efekt pastvy na těchto lokalitách je mnohem vyšší než je tomu v podhorských oblastech přechodové zóny biosférické rezervace. Dvě lokality na Rýchorách (Rýchorská květnice a Sklenářovické údolí) jsou potom spásány experimentálně i jinými druhy zvířat. V prvním případě se jedná o skotský náhorní skot, ve druhém o koně i skot. Cílem by proto mělo být, aby krkonošští ekozemědělci pro pastvu využívali i tyto z hlediska biodiverzity velice cenné ekosystémy i za cenu jistých pobídek ze strany státu (dotace, daňové úlevy apod.), a to ve spolupráci se Správou KRMAP. Pastva na vzdálenějších pozemcích by pro místní farmáře zcela jistě znamenala zvýšení nákladů, zvláště v případě, kdy si sami zpracovávají mléko. Otázka je rovněž, zdali by se toto nedělo na úkor údržby krajiny v nižších podhorských polohách. Počty kusů dobytka většiny krkonošských farmářů však vylučují, aby mohly být obhospodařovány oba typy ploch najednou.

Kromě krajinotvorné funkce mohou farmy přispět i k regionálnímu rozvoji území či spolupodílet se na tvorbě regionální identity. Narůstající společenská poptávka po bioproduktech je možností pro další rozvoj ekologických forem zemědělského hospodaření v oblasti. Pojmy jako zaručená kvalita a zdravotní nezávadnost potravin, regionální původ, vhodné zacházení s hospodářskými zvířaty jsou schopny akcelarovat spotřební popularitu místních zemědělských bioproduktů (GUTHMAN 2002). Další možností je zvýšení propagace lokálních mléčných či masných kulinářských specialit, které se však dosud do povědomí turistů nedostaly. V této oblasti si jistě jméno získala především Horská

mléčná farma Sosna, která však těžší z pravděpodobně turisticky nejatraktivnější polohy mezi všemi zkoumanými farmami.

Vyšší míru rozvoje ekohospodaření mohou podnítit vertikální a horizontální integrační trendy (ROBINSON 2004). Vertikální integrace spočívá ve výrobě bioproduktů přímo na farmách, potažmo vyšší míře přímého prodeje vlastních zemědělských produktů. Zkrácením potravinového výrobního řetězce mezi producentem (a zpracovatelem v jedné osobě) a konzumentem o mezičlánek (obchodníky) dojde ke kumulaci zisku u výrobce, jenž je poté schopen více investovat do svých zemědělských, potažmo navazujících aktivit (BANKS & MARSDEN 2001). Pro toto řešení hovoří jak teoretický kupní potenciál obyvatelstva blízkých větších urbánních center, tak počty turistů navštěvující Krkonoše. Naopak nedostatečná míra horizontální integrace, tj. sdružování farmářů, je psychologickým problémem zděděným z dob socialismu, kdy byl pojem družstevní spolupráce zneužit k ovládnutí venkova. Právě tato sféra by se však do budoucna mohla stát perspektivou dalšího rozvoje ekozemědělství a následného koordinovaného zpracování jejich produktů přímo v oblasti za předpokladu, že budou napraveny určité nedostatky v propagaci většiny farem a jejich aktivit.

ZÁVĚR

Cílem příspěvku byla analýza ekologických forem zemědělského hospodaření v Krkonoších a jejich propojení s aktivitami v cestovním ruchu. Dotazníkové šetření bylo vzhledem k absenci statistických údajů nejlepší metodou, jak zjistit skutečný stav a potenciál alternativních forem zemědělství a cestovního ruchu na území Krkonoše ze strany nabídky. Zároveň jsme zkoumali vztahy obou ekonomických aktivit s krajinnou sférou. Lze konstatovat, že v současné době profitují ze vzájemných relací všechny strany – ekonomické aktivity (zemědělství, cestovní ruch) na straně jedné a ochrana krajiny na straně druhé – tzv. win-win strategie. Je však otázka, jakým způsobem se tento vztah bude vyvíjet do budoucna. Je třeba respektovat, že v podmínkách biosférické rezervace musí být ochrana krajiny řazena na první místo. V případě ekonomických aktivit musí být kladen důraz na jejich vyváženost ve vztahu ke krajině. Zatímco zemědělství se v podmínkách biosférické rezervace už vzhledem k přírodním charakteristikám vyvíjí v souladu s principy udržitelnosti, cestovní ruch nikoliv.

Tvrdé formy cestovního ruchu svou podstatou způsobují trvalé narušení životního prostředí, což je v biosférické rezervaci nežádoucí. Je proto nutné regulovat návštěvnost prakticky v celém pohoří a podporovat jiné formy cestovního ruchu, formy příznivější ke krajině. Ekologické alternativy cestovního ruchu, jež lze považovat za měkkou turistiku, představují pro krajinu nižší zátěž a vychovávají návštěvníky k šetrnějšímu přístupu k životnímu prostředí. Tyto pozitivní vlivy budou ještě intenzivnější v případě propojení aktivit v cestovním ruchu s environmentálně šetrným zemědělstvím.

Nicméně i tento trend v sobě skrývá jistá rizika. Masové rozšíření ekoturismu by s největší pravděpodobností narušilo rovnováhu mezi zdroji, které umožňují provozování tohoto typu cestovního ruchu (zemědělský potenciál, krajinná estetika), a únosnou kapacitou území určitých segmentů krajiny Krkonoš. Zvýšení poptávky po ekoturistických produktech nad určitý limit lze v zásadě čelit dvojitým způsobem. Buď zintenzivněním zemědělských aktivit, což vzhledem k přírodním podmínkám a existenci chráněného území není bez narušení krajiny možné, nebo dovozem produktů vyrobených mimo území Krkonoš. Myšlenka ekoturismu založeného na lokálních zdrojích by se tak ale minula účinkem.

Tento scénář není v současné době aktuální, vzhledem k šířící se popularitě a poptávce po biopotravínách a ekoturistických produktech je ale v Krkonoších potenciálně možný. Zatím však stále existuje prostor pro další rozvoj těchto aktivit, které dosud v české části pohoří nedosahují takové intenzity, jako tomu je na straně polské, aniž by v tomto prostoru docházelo k negativním vlivům na krajinu (cf. GRYKIEŃ 1999). Nelze také klást přímou souvislost mezi registrací ekologických farmářů a jejich úspěšností v oblasti poskytování služeb v cestovním ruchu (příkladem může být neregistrovaná Horská mléčná farma Sosna).

Z předkládaného příspěvku také vyplynula nutnost podpory ekologických forem zemědělství a na ně navazujících turistických či rekreačních aktivit ze strany jak představitelů obcí či mikroregionálních sdružení v oblasti propagace a tvorby příznivého podnikatelského prostředí tak i ze strany Správy KRNP, centrálních státních i evropských institucí v oblasti dotační politiky. Bez zájmu návštěvníků Krkonoš o tyto výrobky a služby by však tyto aktivity bez ohledu na jakoukoliv institucionální podporu neměly budoucnost.

SOUHRN

V současné době patří mezi největší environmentální problémy Krkonoš cestovní ruch a jeho negativní dopady na přírodu a krajinu. Jednou z cest, jak tyto problémy eliminovat, je zvýšení podílu udržitelných forem cestovního ruchu. Mezi tyto formy patří i ekoturismus, který je úzce svázán se šetrnými alternativami zemědělského hospodaření. Příspěvek se zabývá komplexními vztahy mezi ekologickými formami zemědělství, udržitelným cestovním ruchem a ochranou krajiny.

Analýza těchto vztahů byla provedena mezi krkonošskými zemědělci hospodařícími ekologicky šetrným způsobem, ať již registrovanými či ne, a to na základě dotazníkového šetření. V souladu s principy multifunkčního zemědělství jsou místní zemědělci nuceni hledat alternativní zdroje příjmů, které nachází v oblasti cestovního ruchu a které mohou pomoci zachovat jejich zemědělské aktivity v nepříznivých přírodních podmínkách. Zemědělské činnosti vykonávané sledovanými farmáři byly shledány příznivými z pohledu ochrany krajiny i regionálního rozvoje Krkonoš, stejně tak jako poptávka po ekoturistických produktech může příznivě ovlivňovat zemědělskou činnost farmářů. Je si však třeba uvědomit limitovaný potenciál těchto činností v krajině. Nicméně v Krkonoších nejsou únosné kapacity těchto činností zdaleka naplněny.

Většina dotazovaných subjektů kombinuje své zemědělské aktivity s činnostmi v cestovním ruchu. Především se jedná o poskytování ubytování, provozování občerstvení, méně již o další služby jako je přímý prodej vlastních zemědělských výrobků, sportovní vyžití apod. Zemědělské subjekty většinou hospodařily na trvalých travních porostech, věnovaly se především chovu skotu bez tržní produkce mléka. V menší míře byly zaregistrovány ekologicky šetrné formy chovu ovcí, které mají zvlášť důležitý význam při údržbě lučních ekosystémů, neboť nezpůsobují destrukci vegetačního krytu ve srovnání s jinými druhy hospodářských zvířat. Z hlediska rozšíření nabídky služeb v oblasti cestovního ruchu je pak důležitý chov koní.

Významným zjištěním je pak fakt, že dotazovaní farmáři hodlají pokračovat jak ve svých zemědělských aktivitách, tak v nabídce turistických služeb, případně je i rozšiřovat. K tomu jim také pomáhají dotace, bez nichž by tento typ hospodaření v horských podmínkách Krkonoš nebyl možný. Určité rezervy v oblasti ekoturismu dosud existují v rámci propagace turistických produktů a kooperace jednotlivých subjektů. Během posledních let však počet subjektů podnikajících v oblasti ekoturismu zvyšuje, ačkoliv dosud nedosahuje úrovně běžné v západoevropských zemích, ale i v Polsku. Vlivy ekoturismu na krajinu a životní prostředí lze zatím v Krkonoších hodnotit jako pozitivní.

LITERATURA

- BANKS J. & MARSDEN T. 2001: The Nature of Rural Development: the organic potential. – *Journal of Environmental Policy and Planning*, 3/2: 103–121.
- BROŽOVÁ I. 2005: Organic agriculture as one of the aspects of multifunctional agriculture. *Agricultural Economics*, 54/2: 51–56.
- BUTLER R. 1998: Rural Recreation and Tourism. – Ilbery B. (ed), *The Geography of Rural Change*, Longman, Harlow: 211–232.

- FENNEL D. A. 2001: A Content Analysis of Ecotourism Definitions. – *Current Issues in Tourism*, 5/4: 403–421.
- GRYKIEŃ S. 1999: Tourist Farms in Lower Silesia, Poland. – *GeoJournal*, 46: 279–281.
- GUTHMAN J. 2002: Commodified Meanings, Meaningful Commodities: Re-thinking Production-Consumption Links through the Organic System of Provision. – *Sociologia Ruralis*, 42/4: 271–277.
- HINRICHS C. C. 2000: Embeddedness and Local Food Systems: notes on two types of direct agricultural market. – *Journal of Rural Studies*, 16: 295–303.
- KLAPKA P. 2003: Transition zone of the Biosphere Reserve Krkonoše/Karkonosze: land use and development. – Supplement to the Proceedings from the Sixth International Colloquium on Regional Sciences, Pavlov.
- KLAPKOVÁ E. 2005: Cestovní ruch jako rozvojový faktor v Biosférické Rezervaci Krkonoše. – Ms. (dipl. práce Katedry veřejné správy a regionálního rozvoje Fakulty národohospodářské VŠE, Praha, 82 pp.
- KRAHULEC F. & PÁTKOVÁ R. 1997: Sukcese luční vegetace v Krkonoších po skončení pastvy ovcí. – *Opera Corcontica*, 34: 91–104.
- MORGAN K. & MURDOCH J. 2000: Organic vs. Conventional Agriculture: knowledge, power and innovation in the food chain. – *Geoforum*, 31: 159–173.
- PIERCE J. T. 1993: Agriculture, Sustainability, and the Imperatives of Policy Reform. – *Geoforum*, 24/4: 381–386.
- ROBINSON G. 2004: *Geographies of Agriculture: globalisation, restructuring and sustainability*. Prentice Hall, Harlow, 331 pp.
- TYLER D. & DANGERFIELD J. M. 1999: Ecosystem Tourism: a resource-based philosophy for ecotourism. – *Journal of Sustainable Tourism*, 2/7: 146–158.
- WILSON G. A. 2001: From productivism to post-productivism...and back again? Exploring the (un)changed natural and mental landscapes of European agriculture. – *Transactions of the Institute of British Geographers (NS)* 26: 77–102.